



Emilia Chronowska-Sioła¹

Wybrane problemy współczesnej polityki penitencjarnej w Polsce

STRESZCZENIE Przedmiotem niniejszego artykułu uczyniono wybrane problemy polskiej polityki penitencjarnej rozważane na tle określonych tendencji w obszarze polityki karnej. W latach 2017–2023 zauważalne stało się dążenie do większego rygoryzmu w obszarze karania, a także wykonywania kary pozbawienia wolności. Rozkwit penalpopulistycznej retoryki oraz reforma Kodeksu karnego nie pozostają bez znaczenia dla środowiska instytucji totalnych, jakimi są areszty śledcze oraz zakłady karne. Implementowane na przestrzeni ostatnich lat zmiany tworzą fundament problemów we wskazanych obszarach, a w perspektywie długoterminowej mogą prowadzić do niewydolności systemu penitencjarnego. Celem artykułu jest identyfikacja aktualnie najistotniejszych problemów polityki penitencjarnej. W artykule zdiagnozowano wybrane problemy polskiej polityki penitencjarnej, a także dokonano prognozy ich rozwoju w aspektach takich jak zjawiska prizonizacji, wyuczonej bezradności, marginalizacji i ekskluzji społecznej skazanych. Ponadto, w ograniczonym zakresie, zaproponowano odmienne od aktualnych kierunki polityki wykonywania kary pozbawienia wolności w celu podniesienia poziomu jej efektywności oraz zgodności z międzynarodowymi standardami postępowania z osobami pozbawionymi wolności. Problem badawczy sformułowany został w postaci pytania: jakie są aktualnie najistotniejsze problemy polityki penitencjarnej, a także ich konsekwencje? Posłużono się metodą instytucjonalno-prawną oraz prognostyczną. Ponadto badania oparto na analizie literatury przedmiotu, aktów prawnych oraz danych statystycznych.

SŁOWA KLUCZOWE polityka karna, polityka penitencjarna, system penitencjarny, więziennictwo, kara pozbawienia wolności, populizm penalny, prizonizacja

¹ Dr Emilia Chronowska-Sioła, Wydział Nauk o Polityce i Administracji, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: emilia.chronowska@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0001-6996-5503.

Wstęp

Polityka karna i penitencjarna w Polsce po zmianie ustroju politycznego na przełomie 1989 i 1990 r. aż do chwili obecnej to temat często poddawany rozważaniom i refleksjom, przede wszystkim w zakresie zasadności i efektywności wdrażanych rozwiązań, ale również w aspekcie etycznym. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wzbudza liczne kontrowersje, często staje się przedmiotem rozważań socjologicznych, prawnych, politologicznych czy też psychologicznych. Głównym tematem dyskusji w przestrzeni publicznej staje się kwestia skuteczności wykonywania kary pozbawienia wolności, a także wszelkie jej negatywne konsekwencje.

Dla kierunku, który przyjmuje polityka penitencjarna, najistotniejsza jest wola polityczna. Ma ona fundamentalne znaczenie dla kształtowania przestrzeni izolacji więziennej, która pojmowana jest jako jeden z podstawowych i powszechnie stosowanych sposobów postępowania z osobami naruszającymi panujące normy prawne. Bez wątpienia jest to powodowane przekonaniem o skuteczności wykonywania kary pozbawienia wolności, a także stwarza poczucie społecznej sprawiedliwości. Dodatkowo ów sposób wykonywania kary pozwala na odczuwanie pozornego bezpieczeństwa i pozwala mieć nadzieję, iż wieloletnia izolacja wykształci w osadzonych prawidłowe postawy, a za sprawą resocjalizacji osoby opuszczające zakłady karne nie wrócą już nigdy na drogę przestępstwa. W rzeczywistości instytucja totalna nie daje żadnej gwarancji na spełnienie tych oczekiwań. Dodatkowo w perspektywie długoterminowej warunki więzienne stają się przyczyną wielu niepożądanych zjawisk. Wobec powyższych zasadne jest zdiagnozowanie problemów, z którymi mierzy się polityka penitencjarna, a także określenie ich źródeł. Umożliwi to opracowanie propozycji zmian we wskazanym obszarze w celu zniwelowania niepożądanych zjawisk.

Uwarunkowania polityki karania i wykonywania kary pozbawienia wolności

Dzieje ludzkości bardzo często utożsamiane są z historią systematycznego rozwoju na wszelkich możliwych płaszczyznach życia. W obszarze dotyczącym kwestii radzenia sobie z jednostkami asocjalnymi, które wyróżniają się brakiem przystosowania społecznego wyrażającego się poprzez zachowania wykraczające poza normy prawne, społeczne i moralne, przejawia się to w rosnącej skłonności

do zmniejszania aplikowanego im okrucieństwa, a także coraz większym humanizowaniu systemów wykonywania kar. Kształt polityki karnej i penitencjarnej warunkuje wiele czynników, w tym m.in. zjawiska zachodzące w sferze społeczno-politycznej, a także przyjęty w państwie model społeczeństwa.

Aktualnie zauważalny jest rozkwit populizmu penalnego w obszarze władzy karania. Zjawisko to szerzej opisują John Pratt i Michelle Miao (2017), lokując je w sferze zainteresowań nauk politycznych. Istota populizmu penalnego odnosi się do ekspansji polityki, a w zasadzie jej demagogicznej i populistycznej wersji, na teren prawa karnego. Ponadto populizm penalny nie ogranicza się wyłącznie do działań politycznych koncentrujących się na kreowaniu rozwiązań w zakresie polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej, które zyskują aprobatę wyborców. W istocie jest to zdecydowanie bardziej złożony proces społeczny powiązany ze strukturalnym przesunięciem w obszarze władzy karania. Hasła o charakterze populistycznym kierowane są do wyborców wyróżniających się wysokim stopniem alienacji i wyobcowania (Pratt & Miao, 2017, s. 15–40).

Wobec powyższych rozważań fundamentalne stają się następujące pytania: czym powinno być prawo karne? Czy powinno ono zabezpieczać wartości uniwersalne, a jeśli tak, to jaki jest ich zakres, a także kto te wartości powinien określać? Czy jest to zadanie całego społeczeństwa, czy może tej wąskiej grupy osób, która sprawuje w państwie władzę? Należy wyraźnie podkreślić, iż owa władza może mieć różną legitymację, np. może legitymować się społecznym mandatem. W takiej sytuacji rodzi się kolejne istotne pytanie: jaki jest zakres tego mandatu? Czy upoważnia on do rządzenia w ramach regulacji przyjętych w Konstytucji, czy może daje możliwość jej zmiany? Odnosząc się do systemu demokratycznego, jest to precyzyjnie określone i zależne od tego, czy rządzący dysponują większością konstytucyjną. Możliwe są również inne scenariusze. Władza może zostać zdobyta siłą lub zostać narzucona. Może być także zdobyta demokratycznie, lecz później nie zważać już na wolę wyborców i postępować w sposób przekraczający granice otrzymanego od społeczeństwa mandatu. Co więcej, może również, bez posiadania większości konstytucyjnej, działać bez uwzględnienia granic, które Konstytucja jej wyznacza (Dembiński, 2019, s. 10–14).

Na kształt polityki karania i wykonywania kary pozbawienia wolności wpływ ma również przyjęty w danym państwie model społeczeństwa. W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy zasadnicze modele: model społeczeństwa homogenicznego, model konfliktowy oraz model konsensualny. Charakterystyczne dla modelu społeczeństwa homogenicznego jest wyznawanie przez wszystkich jego członków identycznych wartości, a ich interesy (w zakresie co najmniej

podstawowym) są takie same. Wówczas prawo karne zakazuje, pod groźbą nieuniknionej kary, czynów, które nie są zgodne z przyjętym w danym społeczeństwie systemem wartości lub też zagrażają interesowi społeczeństwa. Należy jednak zauważyć, iż taki model społeczeństwa współcześnie praktycznie nie występuje. Modele konfliktowy oraz konsensualny odnoszą się do społeczeństw niejednorodnych, które stanowią zdecydowaną większość we współczesnym świecie. Są one składową wielu rozmaitych grup etnicznych, religijnych oraz kulturowych, co oznacza, iż występują w nich różne interesy (nierzadko sprzeczne) oraz systemy wartości. W takiej sytuacji prawo karne może zabezpieczać wartości oraz interesy istotne dla jednej grupy i wówczas mamy do czynienia z modelem konfliktowym lub może zastosować inne możliwe rozwiązanie. Poszczególne grupy tworzące społeczeństwo mogą wspólnie uzgodnić, które z wyznawanych wartości oraz interesów są najistotniejsze, wyłonić te zbieżne ze sobą oraz określić, jakie zachowania im zagrażają. Następstwem tego jest zakazanie, pod groźbą kary, wyłącznie tych czynów, które godzą w uzgodnione wspólne wartości i interesy. Stanowi to istotę modelu konsensualnego. Model konfliktowy charakterystyczny jest dla systemów totalitarnych lub autorytarnych, natomiast model konsensualny funkcjonuje w systemach liberalno-demokratycznych. Model państwa i społeczeństwa to kwestia polityczna (Widacki, 2017, s. 7–15). Wybór dokonany w tym zakresie niesie ze sobą konsekwencje, które odzwierciedlają się również w prawie karnym, gdyż warunkuje zadania przed nim stawiane, określa dla niego cel, a także ramy, w których owy cel powinien być realizowany. Warto podkreślić do kogo należy, a w zasadzie powinna należeć realizacja wspomnianego celu. Jest to zadanie ekspertów z zakresu prawa karnego przygotowujących projekty Kodeksu karnego, następnie sędziów, prokuratorów i policjantów stosujących ustanowione prawo w praktyce. Jest to realizacja polityki kryminalnej państwa, którą określają właściwe ku temu organy państwa w zakresie posiadanych uprawnień. Z polityką kryminalną i karną wiąże się polityka penitencjarna, która w istocie odnosi się do wykonywania kary pozbawienia wolności. Realizacja celu prawa penitencjarnego, w zakresie politycznie określonych ram, należy do personelu penitencjarnego, który wykonuje swoje obowiązki w warunkach izolacji więziennej (Becker-Pestka, 2014, s. 43).

Wobec rozważań na temat kształtowania polityki państwa w zakresie będącym istotą niniejszego artykułu warto zadać sobie podstawowe pytanie, czym jest przestępstwo. Przestępstwo nie istnieje. Jest ono jedynie pewną konstrukcją teoretyczną, konwencjonalną i wyrazem odpowiedzi społecznej na dokonanie pewnych czynów. Jest więc ono kwestią definicji, a nie faktem społecznym.

Przestępstwo jest wnioskiem, do którego dochodzi funkcjonujący wymiar sprawiedliwości wskutek dokonania subsumpcji, a zatem porównania rzeczywistego stanu z obowiązującymi normami prawnymi. W czym może się wyrażać siła prawa karnego? Jako obszar, w którym owa siła ma szansę się uwidocznić, należy wskazać informowanie o czynach społecznie potępianych i napiętnowanych. Należy jednak porzucić nadzieję, że reakcja karna rozwiąże problem przestępczości i zachowania społecznie niepożądane znikną. Prowadzi to do wniosków, iż reakcja karna powinna być ostatecznością, zasadną do zastosowania wówczas, gdy niemożliwe jest edukowanie, leczenie lub mediowanie (Bocheński, 2015, s. 138–139). Należy mieć na uwadze istotę zysków i strat, gdyż bezapelacyjnie ma to wpływ na kształt, jaki przyjmie nie tylko polityka karna, ale również penitencjarna. Wpłyne to bezpośrednio na wyzwania i zagrożenia dla polityki penitencjarnej, która sprowadza się do wszelkich aspektów wykonywania kary pozbawienia wolności. Liczebność populacji przebywającej w zakładach karnych jest bowiem w znacznej mierze implikacją decyzji polityków, czy świadomych – to pozostaje odmienną kwestią. Wniosek z tych rozważań jest następujący: inkarceracja to zjawisko polityczne.

Wybrane problemy polityki penitencjarnej

Znamienne dla instytucji społecznej jest, jak zauważa Michał Porowski (1998), że funkcjonuje ona w sposób niebudzący niepokoju do momentu „załamania aksojologicznego” lub „załamania poznawczego”. W sytuacji, gdy kultura nie wytworzy zastępczych form i możliwości mających na celu rozwiązanie istniejącego problemu, wówczas „architekci polityki społecznej” zastosują metody i strategie osłaniające. Takie działania w zamierzonym efekcie mają doprowadzić do zacierania ostrości dysonansu, a także do podtrzymania prestiżu i pozytywnego wizerunku niestabilnej instytucji (Porowski, 1998, s. 345). Podejmując dalsze rozważania, można stwierdzić, iż nasza kultura boryka się z problemem w postaci braku alternatywnych dla instytucji więzienia rozwiązań kwestii przestępczości. Więzienia, od lat konsekwentnie krytykowane przez środowiska naukowe, charakteryzują się zasadniczą przypadłością – nie sposób dokonać reformy istoty więzienia jako instytucji. Inaczej jest w przypadku polityki penitencjarnej, którą można poddać reformie i modyfikacji. Z polityką penitencjarną kojarzona jest najczęściej resocjalizacja. Tymczasem jest to jedynie jeden z jej aspektów. Polityka penitencjarna, inaczej zwana również praktyką penitencjarną to realizacja przepisów regulujących kwestię pozbawienia wolności i innych

środków izolacji wykonywanych w zakładach karnych, aresztach śledczych i zakładach zabezpieczających, a także wszelkie metody ich stosowania w praktyce. System penitencjarny jest ściśle związany z obowiązującą polityką karną, która w znacznym stopniu go kształtuje. Związki pomiędzy polityką karną a systemem penitencjarnym odnoszą się do aksjologii, która uzasadnia wykonywanie kar, ale również filozoficznej wizji społeczeństwa i roli kary w życiu społecznym. Owe związki łączą się z kulturą polityczną danego państwa, miejscem więzienia stanowiącego element gry politycznej oraz polityką orzekania, która może być bardziej lub mniej represyjna i jest to poniekąd oznaką punitywizmu społeczeństwa.

Zmiany wprowadzone na grunt prawa karnego przez prawników tworzących projekt Kodeksu karnego z 1997 r. odzwierciedlały różne podejścia do prawa karnego oraz poglądy na cel wymierzanej kary. Nie zawierał on w sobie zapisów, które świadczyłyby o jakichkolwiek naciskach ze strony polityków lub ówczesnego rządu. Można uznać, iż był to czas, w którym model państwa został ustrojowo określony jako pluralistyczny, konsensualny. Robiąc istotny krok w kierunku postępu, świata cywilizowanego i wyznającego zasadę humanitaryzmu, prawnicy piszący ówczesny Kodeks karny zgodnie z ich przekonaniem, a także z wolą politycznej większości, usunęli z katalogu stosowanych kar najsurowszą z nich – karę śmierci. Współczesne zmiany w Kodeksie karnym, dokonane w 2023 r., budzą niepokój. Reforma w tym zakresie ukazuje większą represyjność w polityce karania. Należy jednak zwrócić uwagę na to, iż politycy mają możliwość wykorzystywania prawa karnego w sposób budzący zaniepokojenie. Są to sytuacje, w których prawo karne ma służyć do ochrony wartości oraz interesów wybranych grup społecznych – najczęściej tych, na których aktualna władza się opiera lub które reprezentuje. Zdarzają się również sytuacje, w których władza stara się wykorzystać zmiany w prawie karnym doraźnie (Widacki, 2017, s. 6–8). Wówczas zmiany te nie zawsze, obiektywnie oceniając, mają szansę umożliwić osiągnięcie zamierzonych rezultatów. Najczęściej są one stosowane do osiągnięcia celów politycznych, co umożliwia intensywne propagowanie ich treści. Wówczas takie działanie nie zawsze motywowane jest troską o to, by projektowane lub już realizowane reformy przyniosły efekty dobre dla ogółu, lecz jego zasadniczym celem jest zyskanie poparcia swego elektoratu, a nawet jego poszerzenie. Sensem takiego działania nie jest bowiem dążenie do realnie pozytywnej zmiany, lecz zmiana prawa lub też polityki karnej czy penitencjarnej w sposób, który spodoba się jak największej grupie obywateli. Najczęściej taka praktyka nazywana jest realizacją woli suwerena, która w przypadku zmian w polityce karania odnosi się do społecznego poczucia sprawiedliwości. Do elektoratu kierowany jest ze strony

władzy przekaz, według którego rządzący dokonują reformy prawa karnego i kształtują politykę karną i penitencjarną tak, by było to zgodne z interesem wyborców (Stępień, 2022, s. 94–119). Co więcej, przekaz ten może zawierać w sobie również niebezpośredni komunikat, który ma uzmysłwić elektoratowi, że ówczesna władza robi dla niego więcej, niż zrobiła poprzednia. Dla wyborców jest to jasny sygnał, który wybrzmiewa w realizowanych zmianach: ówczesna władza słucha wyborców i ich woli, dba o ich bezpieczeństwo, troszczy się o dobro dzieci. Ogromną rolę odgrywają w tym emocje, gdyż to właśnie one, ze strony ludu, najczęściej dochodzą do głosu w tematyce kar. Oto właśnie, przedstawiona na potrzeby artykułu w sposób skondensowany i uproszczony, istota populizmu penalnego. W literaturze przedmiotu określa się go jako jedną z form oddziaływania na grupy społeczne. Jest ona niezwykle skuteczna, zwłaszcza gdy uderza w poczucie bezpieczeństwa. Podejmując publicznie kwestię zagrożenia, z którym bez wątpienia łączy się obawa przed przestępcami, szanse na uzyskanie poparcia wzrastają. Władza dysponuje wystarczającymi instrumentami, by taką społeczną panikę eskalować w sposób kontrolowany. Celem populizmu jest większa represja, odstraszenie od popełniania przestępstw. Umocowanie dla większego rygoryzmu w karaniu mógłby stanowić wzrost przestępczości, tymczasem statystyki wyraźnie wskazują, iż rzeczywistość prezentuje się odmiennie (Portal Polskiej Policji, 2023), a mimo to kary uległy znaczącym zaostrzeniom, włącznie z możliwością bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności. Należy wyraźnie podkreślić, iż jest to działanie niekonstytucyjne. W państwie prawa zaostrzanie kar podlega konstytucyjnej zasadzie proporcjonalności, co oznacza, iż radykalizacja w tym zakresie musi być uzasadniona faktami społecznymi (Daško & Bojarski, 2023, s. 287–302). To jedynie potwierdzenie, iż populizm penalny rozkwita, jednakże stanowi zjawisko zdecydowanie niepożądane. Co więcej, stanie się to przyczyną powstania nowych oraz pogłębienia istniejących już problemów, z którymi boryka się polityka penitencjarna.

W literaturze poświęconej omawianej tematyce wskazuje się na zadania polityki penitencjarnej, spośród których za nadrzędne należy uznać profilaktykę penitencjarną, której istota odnosi się do problemu wykonywania kary i służy do optymalizacji podejmowanych działań mających na celu prawidłową resocjalizację i readaptację osadzonych. Resocjalizacja jest jedną z głównych funkcji izolacji penitencjarnej. Aktualnie możemy obserwować nie tylko większy rygoryzm w karaniu, ale również w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, co pozwala stwierdzić, iż dokonuje się istotne zaostrzenie polityki penitencjarnej. Jest to wyraz instrumentalnego traktowania polityki karnej. Jest ona opierana

na zwiększaniu represji karnej, która jako narzędzie wykorzystuje karę pozbawienia wolności rozumianej jako fundamentalną sankcję pozbawioną jakichkolwiek rzeczowych alternatyw (Płatek, 2007, s. 324–325). Nadawanie priorytetu roli represji karnej w rozwiązywaniu istniejących problemów społecznych w zakresie przestępczości prezentuje się jako sprzężenie zwrotne między prowadzoną polityką a opinią publiczną. Warto wspomnieć, iż kierunek zmian społeczno-ustrojowych już po 1989 r. wskazywał na tendencje integracyjne z założeniami polityki Unii Europejskiej, która wśród zasadniczych celów polityki społecznej wyróżniła integrację społeczną i działania ku stworzeniu społeczeństwa otwartego, społeczeństwa dla wszystkich. Co więcej, w państwach członkowskich UE tworzy się i wdraża długoterminowe plany i koncepcje przeciwdziałania zjawisku przestępczości z zastosowaniem środków i narzędzi profilaktyki społecznej, a szczególną uwagę przykłada się do kar alternatywnych dla pozbawienia wolności, probacji, mediacji, a także innych środków sprawiedliwości naprawczej. Dla podjętej problematyki niezwykle istotne znaczenie ma proces implementacji konwencji międzynarodowych, a także innych instrumentów, które kształtują standardy prawne UE. W tej kwestii należy zwrócić uwagę również na rolę orzecznictwa Sądu Najwyższego, a także innych trybunałów, które ustanawiają wykładnię prawa karnego zgodnie z założeniami, standardami i ideami państwa prawa (Pazura & Uniejewski, 2016, s. 56–61).

Konwencje, umowy międzynarodowe, zalecenia, dyrektywy, rezolucje oraz deklaracje Zgromadzenia Ogólnego ONZ, a także Rady Europy stanowią fundamentalne akty prawa międzynarodowego, które wyznaczają standardy w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności. Spośród tych dokumentów za najistotniejszą uznaje się europejską *Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, która ustanawia fundamentalne zasady, a w tym w szczególności te dotyczące wolności. Pojmowana jest ona jako norma, a odosobnienie (izolacja) jest wyjątkiem od tej normy. Należy również zwrócić uwagę na powszechną zasadę praworządności. Zgodnie ze stanowiskiem Komisji Europejskiej oraz Trybunału Praw Człowieka osoby pozbawione wolności i przebywające w izolacji więziennej pozostają nadal podmiotami, a nie przedmiotami prawa, a pozostawanie w odosobnieniu nie może pozbawiać osób skazanych praw obywatelskich. Do dokumentów, które stanowią istotny komponent omawianych standardów, należą również zalecenia i rezolucje, w tym przede wszystkim *Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące postępowania z więźniami*. Konkluzje wynikające z treści przywoływanych dokumentów pozwalają stwierdzić, iż z instytucji formalnej kontroli należy korzystać w ostateczności. *Europejskie*

reguły więzienne określają główne zasady nowoczesnego więziennictwa, a także pracy penitencjarnej. Spośród owych zasad należy przywołać tę, która głosi, iż uwięzienie poprzez odebranie możliwości swobodnego przemieszczania się jest karą samą w sobie i nie należy intensyfikować wiążącego się z tym cierpienia (Widacki, 2017, s. 10). Co więcej, należy podejmować kroki ku minimalizowaniu negatywnych skutków izolacji więziennej, a także dysharmonii pomiędzy warunkami inkarceracji, a tymi panującymi na wolności. Wskazane jest inicjowanie wszelkich możliwych działań, by warunki odbywania kary mogły odpowiadać godności ludzkiej. Wyraźnie podkreślić należy, że jako zasadnicze cele wykonywania kary pozbawienia wolności wskazuje się podtrzymanie szacunku do własnej osoby, a także rozwijanie u osadzonych poczucia odpowiedzialności, wspieranie oraz motywowanie rozwoju umiejętności umożliwiających readaptację społeczną, czyli powrót do społeczeństwa z perspektywą życia w zgodzie z obowiązującym prawem. Proces wykonywania kary pozbawienia wolności winien być zorganizowany w sposób, który umożliwi skazanym zdobywanie i rozwijanie umiejętności niezbędnych do prawidłowej readaptacji społecznej po odbyciu kary – zasada samodzielności oraz aktywności (Leigey & Ryder, 2015, s. 726–730). Wobec tak zdefiniowanych celów wykonywania kary pozbawienia wolności należy odpowiedzieć na pytanie: jakie są negatywne skutki izolacji więziennej? Populizm penalny przyczynia się do większego rygoryzmu w karaniu i wykonywaniu kary pozbawienia wolności, czego następstwem jest nasilanie się zjawisk stanowiących jedne z najistotniejszych problemów współczesnej polityki penitencjarnej: deprywacji sensorycznej jednostek funkcjonujących w izolacji penitencjarnej, wyuczzonej bezradności i prizonizacji. Kryterium klasyfikacyjnym umożliwiającym wyszczególnienie fundamentalnych trudności, z którymi mierzy się polityka wykonywania kary pozbawienia wolności, stała się skala problemu, gdyż wspomniane powyżej zjawiska mogą dotyczyć obu grup podmiotów występujących w instytucji więzienia – osadzonych oraz kadry penitencjarnej.

Stosowanie kary izolacyjnej ma konsekwencje dla jednostek, a także grup społecznych. Izolacja jest uzasadnioną względami społecznymi deprywacją wolności. Jest to przyczyna licznych napięć i stresu. Na poziomie jednostki należy wskazać jako konsekwencje izolacji deprywację sensoryczną wiążącą się ze zmniejszonym dopływem bodźców zmysłowych, deprywację informacyjną przejawiającą się w ograniczonym dostępie do informacji dotyczących rodziny i najbliższych osób, zagrożenia oraz deprecjację godności. Jest to ściśle powiązane z doświadczeniem poniżania, agresji ze strony współosadzonych

oraz nieustannej kontroli. Omawiając problemy, których źródłem jest izolacja więzienna, należy również wspomnieć o kwestii niezaspokajania potrzeb psychicznych, w tym w szczególności potrzeby bezpieczeństwa i akceptacji, a także narastających stanów napięć psychicznych i frustracji. Możliwość realizowania przez osadzonych własnych zainteresowań, pasji i upodobań jest znacząco ograniczona, a w wielu aspektach po prostu niemożliwa (Miszewski, 2022, s. 432). Zaburzenia i choroby psychiczne, zwane również psychozami, są jednymi z najpoważniejszych kategorii rozpatrywanych w kwestii pogorszenia stanu zdrowia skazanych, przy czym należy podkreślić, iż nie wszystkie zaburzenia i choroby są bezpośrednim efektem izolacji więziennej. Niektóre z nich mogły ujawnić się u danej osoby przed realizacją kary, a izolacja jedynie wzmogła objawy.

Z powyższymi problemami wiąże się kolejne zjawisko, które jest następstwem funkcjonującej praktyki penitencjarnej i nosi nazwę wyuczony bezradności. Istotą owego zjawiska jest pozbawienie człowieka przebywającego w warunkach izolacji więziennej wpływu na przebieg podstawowych życiowych spraw. Schemat funkcjonowania życia więziennego i plan dnia decyduje o tym, gdzie i z kim będzie przebywał osadzony przez okres odbywania kary (od kilku miesięcy nawet do końca życia), kto i kiedy będzie go odwiedzał, co i o jakich porach będzie robił – kiedy będzie jadł, kiedy spał, kiedy pracował (jeżeli występuje taka możliwość), jak będzie dbał o swoje zdrowie i jakich środków będzie używał do higieny osobistej. Zakłady karne to instytucje, w których obowiązki i prawa są ściśle i precyzyjnie określone. Można wyróżnić osoby podporządkowujące się i realizujące plan dnia bez zarzutu. Są również skazani, u których rygor prowadzi do frustracji, agresji, buntu. W pewnym momencie obie grupy stają przed ogromnym wyzwaniem, któremu w dużej mierze nie są w stanie sprostać. Po opuszczeniu murów zakładu karnego zarówno osadzeni zbuntowani w stosunku do schematycznego więziennego życia, jak i wzorowo się do niego dopasowujący mają problem z prawidłową readaptacją do życia na wolności (Nawój-Śleszyński, 2019, s. 143–144). Zbyt długo trwająca sytuacja niemożności decydowania o własnym życiu powoduje zanik umiejętności radzenia sobie w normalnym życiu z nowymi sytuacjami, w których człowiek musi wykazać się indywidualnym działaniem, nieszablonowym i twórczym podejściem do rozwiązania problemów dnia codziennego. To często powoduje, iż skazani na wolności nie radzą sobie z własnym samodzielnym życiem. Następstwem tego jest powrót na drogę przestępczości. Owa wyuczona bezradność więźniów negatywnie wpływa na proces readaptacji społecznej. Jest to spowodowane postawą człowieka, oczekiwaniem pomocy od instytucji i ludzi, przyjęciem roszczeniowego

nastawienia. Implikacją takiego stanu rzeczy jest brak inicjatywy i chęci ze strony skazanych po uzyskaniu wolności do tego, aby w sposób samodzielny podjąć trud rozwiązywania problemów życiowych (Kowalczyk, 2020, s. 125–128).

Analizując problemy polityki penitencjarnej, warto zwrócić uwagę również na czas trwania kary pozbawienia wolności i jego znaczenie dla efektywnej poprawy funkcjonowania skazanych. Podejmując kwestię długoterminowości kary izolacji, nie sposób nie wspomnieć o zjawisku prizonizacji. Jest to proces, w którym dochodzi do kształtowania się niekorzystnych zmian adaptacyjnych do warunków izolacji więziennej. Zjawisko prizonizacji uwarunkowane jest obowiązywaniem formalnych przepisów, których źródłem jest funkcjonowanie w warunkach zakładów karnych, a także nieformalnymi relacjami i normami wynikającymi z panującej w więzieniach podkultury więziennej. Następstwem tego jest internalizacja wyuczonych, nabytych w warunkach inkarceracji postaw i zachowań umożliwiających stosunkowo bezpieczne i mało konfliktowe odbycie kary pozbawienia wolności. W skrajnych przypadkach dochodzi do diagnozy osobowości sprizonizowanej lub karceralnej, której immanentną cechą jest niechęć do wolności, lęk przed opuszczeniem zakładu karnego. Skutkiem tego może być odmowa opuszczenia jednostki penitencjarnej po odbyciu przez osadzonego kary pozbawienia wolności lub usiłowanie powrotu do warunków, do których się zaadaptował – do więzienia – co skutkuje popełnianiem kolejnych przestępstw (Miszewski, 2022, s. 436). Warto zauważyć, że dla osadzonych, u których nastąpił proces prizonizacji, odmienne jest postrzeganie więzienia – nie jako kary i okresu przejściowego, lecz jako nagrody lub swego rodzaju normy. Po okresie wieloletniej izolacji dla pewnej części skazanych wolność i życie poza murami zakładu karnego stają się przerażającą wizją, obcą, niepewną i traumatyczną sytuacją. Dwuaspektowy charakter omawianego zjawiska wskazał Mieczysław Ciosek (1995), podkreślając inną jego rolę. Prizonizacja może również służyć do zapobiegania stygmatyzacji i ekskluzji społecznej, a także przyczyniać się do inkluzji podkulturowej. Przejawem tego jest możliwość zajmowania przez osadzonych wysokiej pozycji w hierarchii owej podkultury więziennej, co pozwala im na dowartościowanie się, określanie siebie mianem „ludzi” przy jednoczesnym odmawianiu innym współosadzonym człowieczeństwa (Ciosek, 1995, s. 67). Dla osadzonych ma to fundamentalne znaczenie, ponieważ umożliwia godne przetrwanie i funkcjonowanie w trudnych warunkach. Należy jednak podkreślić, odwołując się do reformy Kodeksu karnego w zakresie wydłużenia maksymalnej terminowości kary, że długotrwałe pozbawienie wolności stwarza sytuację, w której osadzony zostaje naznaczony piętnem przestępcy, a to może

być przyczyną dewiacji wtórnej objawiającej się powrotem na drogę przestępczą (Miszewski & Miałkowska-Kozaryna, 2020, s. 317–321).

Przedstawione kwestie nie wyczerpują katalogu problemów, z którymi mierzy się polityka karna i penitencjarna. Skłaniają one do refleksji nad nadmierną represyjnością we wskazanych obszarach, a także efektywnością i konsekwencjami realizowania kary pozbawienia wolności. Bezsprzeczne i oczywiste jest, iż reformy są potrzebne, natomiast należy mieć świadomość, iż ze specyfiki więziennictwa wynika brak możliwości obserwowania szybkich i spektakularnych efektów zmian w systemie penitencjarnym. Oddziaływanie penitencjarne to proces długotrwały i rozłożony w czasie, a efekty wszelkich implementowanych zmian można dostrzec w perspektywie długoterminowej.

Zakończenie

Podsumowując analizę dotychczas obowiązującego w Polsce systemu penitencjarnego, można zauważyć występujące nierozzerwalne powiązania z całością systemu kontroli i zapobiegania przestępczości. Analogicznie do zmian zachodzących w nurtach kryminologii i polityki karnej zauważa się również zmiany aksjologii, która stanowi fundament systemu karania. Sposób wykonywania kary pozbawienia wolności i liczebność populacji osadzonych jest odbiciem rodzajów zasądzaných kar oraz typów racjonalizacji ich stosowania. Analizując problematykę podjętą w artykule, nie można zapominać o wspomnianym na początku populizmie penalnym, a także o tym, jaki wpływ wywiera on na politykę karną, a tym samym również na politykę penitencjarną. Rozwiązując sformułowany w niniejszym artykule problem badawczy, jako problemy współczesnej polityki penitencjarnej należy wskazać rozkwit populizmu penalnego i idące za tym negatywne konsekwencje mające odzwierciedlenie w warunkach instytucji totalnej. W 2023 r. dokonano reformy Kodeksu karnego, zgodnie z którą zaostrzono sankcje za różnego rodzaju przestępstwa (m.in. podniesienie górnej granicy terminowej kary pozbawienia wolności, wprowadzenie możliwości dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego, większa surowość wobec recydywistów). Takie działania przyczynią się do pogłębienia problemów wynikających z przeludnienia więzień i długotrwałej izolacji. Konsekwencją tego może być m.in. brak możliwości indywidualizacji w procesie resocjalizacyjnym, utrudnienie prawidłowej realizacji indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary, a także uniemożliwienie efektywnych oddziaływań resocjalizacyjno-terapeutycznych. Ze względu na charakter izolacyjny kara pozbawienia

wolności stwarza poważne ryzyko marginalizacji, stygmatyzacji, a także depersonalizacji osób skazanych, co jest skutkiem odbierania osadzonym możliwości decydowania o najbardziej fundamentalnych aspektach ich życia. Przyczynia się to do powstawania zjawiska „wyuczonej bezradności” oraz prizonizacji, które dotyczą przede wszystkim osadzonych odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności. Może to powodować brak zdolności do readaptacji społecznej, a także niemożność zorganizowania własnego życia w warunkach wolnościowych. Osoby mierzące się z tym problemem poszukują sposobów umożliwiających im powrót w środowisko dobrze znane, w którym nauczyły się funkcjonować, czyli do więzień. Stwarza to duże prawdopodobieństwo powrotu na drogę przestępstwa, które w istocie będzie narzędziem do osiągnięcia celu, jakim jest powrót do izolacji penitencjarnej. Ponadto warunki panujące w więzieniach, w szczególności brak przestrzeni osobistej i odizolowanie od bliskich osób, a także większy rygorizm w wykonywaniu kary generują napięcia pomiędzy osadzonymi, czego efektem jest narastająca frustracja i brak zdolności radzenia sobie z emocjami, co w konsekwencji może prowadzić do agresji, większej tendencji do stosowania przemocy. Bezsprzecznie będzie to miało negatywne znaczenie dla bezpieczeństwa wewnątrz jednostek penitencjarnych. Warto też wspomnieć o tym, że wysoka liczba osadzonych w zakładach karnych to przede wszystkim znaczący wzrost wydatków na utrzymanie więziennictwa i systemu penitencjarnego, które z uwagi na szereg czynników (m.in. przeludnienie, rygorizm negatywnie wpływający na relację na linii personel-osadzeni, niedobory kadrowe wśród funkcjonariuszy Służby Więziennej i utrudnione możliwości realizacji oddziaływań resocjalizacyjnych) są w istocie mało efektywne.

Wskazując sposoby, które mogą zminimalizować owe problemy, należy kierować uwagę na odstępianie od nadmiernego rygorizmu w polityce karnej i penitencjarnej. Priorytetem winno być dążenie do realizowania międzynarodowych standardów w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności, odstępianie od postrzegania inkarceracji jako podstawowej sankcji karnej, a także intensyfikacja działań w kierunku rozwoju alternatywnych, nieizolacyjnych metod wykonywania kary pozbawienia wolności. Odzwierciedleniem tego jest stopniowe i ostrożne rozszerzanie stosowania systemu dozoru elektronicznego. Stanowiłoby to znaczącą próbę rozwiązania kwestii problemowej określonej w treści artykułu mianem „treningu bezradności”, a także prizonizacji. Jednocześnie warto byłoby rozszerzyć zakres systemu dozoru elektronicznego w odniesieniu do sprawców lżejszych przestępstw, co zdecydowanie pozytywnie wpłynęłoby na poziom populacji osadzonych w kontekście przeludnienia zakładów karnych.

Współczesna polityka penitencjarna powinna przyjąć kierunek prospołeczny, której fundamentem należy ustanowić zwiększenie udziału czynnika wolnościowego w procesie wykonywania kary. Kontakt ze światem zewnętrznym, udział w życiu społecznym to nieodłączne elementy systemu penitencjarnego, którego celem jest prawidłowa readaptacja społeczna skazanych.

Podsumowując, należy zaakcentować, iż dla osadzonych niezwykle ważne jest, by mieli motywację do poprawy. Jest to również istotne dla bezpieczeństwa personelu penitencjarnego i współwięźniów, gdyż w sytuacji odebrania skazanym szansy wyjścia na wolność wyzbywają się oni wszelkich zahamowań. Reasumując powyższe rozważania, należy wyraźnie podkreślić, iż dobry system nie odziera z godności, nie odczłowiecza i nie odbiera fundamentalnych praw osobom funkcjonującym w jego strukturach. Nie sposób oczekiwać od osób poddanych takim oddziaływaniom, iż po opuszczeniu zakładów karnych będą one zachowywać się w sposób społecznie akceptowalny. Większość z osadzonych po określonym czasie wyjdzie na wolność i będzie musiało żyć w warunkach, do których powinni być przygotowani. Ta myśl, będąca zwieńczeniem rozważań podjętych w niniejszym artykule, winna przyświecać autorom koncepcji i kierunków polityki karnej i penitencjarnej.

Bibliografia

- Becker-Pestka, D. (2014). Etos służby w pracy personelu resocjalizacyjnego. *Colloquium*, 4.
- Bocheński, M. (2015). Populizm penalny w polskim wydaniu – rzecz o kryminologicznej problematyce ustawy o postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, 1.
- Ciosek, M. (1995). *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*. Gdańsk: Stella Maris.
- Daško, N. & Bojarski, J. (2023). „Lipcowa” nowelizacja Kodeksu karnego. Nowa filozofia prawa i wątpliwości konstytucyjne. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 6. DOI: 10.15804/ppk.2023.06.21.
- Dembiński, J. (2019). Przejawy populizmu penalnego w rozwiązaniach prawnokarnych z zakresu przestępczości przeciwko wolności seksualnej i obyczajowości. *Biuletyn Kryminologiczny*, 26. DOI: 10.5281/zenodo.3751696.
- Kowalczyk, M.H. (2020). Współczesne koncepcje oddziaływań resocjalizacyjnych wobec osób z zaawansowanymi przejawami zaburzeń w zachowaniu i niedostosowania społecznego. *Polska Myśl Pedagogiczna*, 6. DOI: 10.4467/24504564PMP.20.007.12241.
- Leigey, M. & Ryder, M. (2015). The Pains of Permanent Imprisonment: Examining Perceptions of Confinement Among Older Life Without Parole Inmates. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(7).
- Miszewski, K. & Miałkowska-Kozaryna, M. (2020). Discussion about the problem of prisonization based on our own research. *Polish Journal of Social Rehabilitation*, 19. DOI: 10.22432/pjsr.2020.19.19.

- Miszewski, K. (2022). Adaptation to prison isolation of long-term prisoners in Poland. *Journal of Modern Science*, 2(49). DOI: 10.13166/jms/156234.
- Nawój-Śleszyński, A. (2019). Rozmiary i zróżnicowanie populacji więziennej w Polsce w okresie obowiązywania ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1997 roku. W: T. Kalisz & A. Kwieciński (red.), *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*. Tom 54. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pazura, A. & Uniejewski, J. (2016). Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności jako fundamentalny akt prawa europejskiego – czy twierdzenie to nadal zachowuje aktualność? *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 2(30). DOI: 10.15804/ppk.2016.02.03.
- Płatek, M. (2007). Granice racjonalnej polityki karnej i penitencjarnej. W: M. Zubik (red.), *Prawo a polityka*. Warszawa: Liber.
- Porowski, M. (1998). O kulturowej tożsamości więzień. W: tegoż (red.), *IPSiR dzisiaj. Księga jubileuszowa*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji.
- Portal Polskiej Policji. Pobrano z lokalizacji: <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki> [dostęp: 10.02.2023].
- Pratt, J. & Miao, M. (2019). The end of penal populism: the rise of populist politics. *Archiwum Kryminologii*, 41(2). DOI: 10.7420/AK2019M.
- Stępień, J. (2022). Populizm penalny. Definicja, przejawy, ocena. *Przegląd Legislacyjny*, 3(121).
- Widacki, J. (2017). Zamiast wstępu. Czym jest i do czego służy populizm penalny. W: tegoż (red.), *Populizm penalny*. Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Selected problems of contemporary penitentiary policy in Poland

SUMMARY The subject of this article are selected problems of Polish penitentiary policy considered against the background of certain trends in the area of penal policy. Between 2017 and 2023, it has become noticeable that there has been a move toward greater rigor in the area of punishment, as well as the execution of prison sentences. The flourishing of penal-populist rhetoric, as well as the reform of the Penal Code, are not insignificant for the environment of total institutions such as detention centres and prisons. The changes implemented over the past few years create a foundation of problems in the indicated areas, and in the long term may lead to the inefficiency of the penitentiary system. The purpose of the article is to identify the currently most relevant problems of penitentiary policy. The article diagnoses selected problems of Polish penal and penitentiary policy, and forecasts their development in aspects such as the phenomenon of prisonization, learned helplessness, marginalization and social exclusion of convicts. In addition, to a limited extent, it proposes different from the current policy directions for the execution of imprisonment in order to raise the level of its effectiveness and compliance with international standards of dealing with persons deprived of liberty. The research problem was formulated in the form of a question: what are currently the most

significant problems of penitentiary policy, as well as their consequences? Institutional-legal and predictive methods were used. In addition, the research was also based on an analysis of the literature on the subject, legal acts and statistical data.

KEYWORDS penal policy, penitentiary policy, penitentiary system, prison, imprisonment, penitentiary populism, prisonization

Data przekazania artykułu: 21.02.2024; data zaakceptowania artykułu: 3.07.2024.